ЦЪРКОВНОТО СКАЗАНИЕ И ПРОБЛЕМЪТ ЗА НЕГОВИЯ ГРЪЦКИ ПРОТОГРАФ

Грета Стоянова (Шумен)

В старобългаристичната наука, занимаваща се с периода IX - XI век, на различни етапи от проучванията се акцентува върху отделни проблеми и автори и нерядко, по различни причини и обстоятелства, са пренебрегвани други. Поради това значими преводни текстове са отстъпвали място на по-популярни оригинални старобългарски творби и са попадали в периферията на изследователския интерес. Като резултат общата представа за културно-литературния процес от споменатия период е непълна и в известен смисъл необективна. Все още в изследването на преводни съчинения не достатъчно се обръща внимание на техните гръцки прототипи, а в някои случаи тяхното проучване се изчерпва с присъединяване към вече изказано авторитетно мнение. Оттук произтичат някои фактологични неточности, които се приемат безрезервно и се налагат като доказан литературно-културен факт.

Началният етап от израстването на българската държава като християнска се проявява с пълна сила в старобългарската книжнина от IX - X век. Набавянето на необходимия компендиум от християнски текстове е станало в по-голямата си част чрез преводни трудове от гръцки на първите български книжовници. Един от тези необходими преводи е бил текст, разясняващ тайнството на литургията, който в старобългарския си превод е онасловен **Сѣказанїе црькъвьноѥ** (по Синодален препис N 163 от XII в.), и ако съдим по неговото разпространение, е имал голямо практическо значение не само за българската държава, но и за останалите християнски славянски страни до XVII век, когато в Русия „започват да се появяват други тълкования на литургията и изобщо на богослужението“ /Куев 1981:344/. Досегашните данни за битуването на Църковното сказание и неговите самостоятелно разпростра-нявани фрагменти в славянското средновековие доказват значи-мостта на този текст и на проблемите, свързани с него.

В изследванията на Църковното сказание (в общи - оскъдни) възникват два основни проблема, които досега не са намерили своето обективно и окончателно решение. Първият е свързан с въпроса, дали все пак преводът му на старобългарски език принадлежи на епископ Константин, а вторият се заключва в намирането на гръцкия текст, от който е направен преводът. Макар че българските енциклопедични издания /КМЕ 1995:436; СЛЕР 1992:240/ без уговорка сочат за преводач епископ Константин, това все още не е потвърдено от достатъчно факти. Явно се следва логиката, че щом Църковнтото сказание се среща в сборници с устойчив състав[1] в съседство с доказани преводни творби на епископ Константин (Учителното евангелие), то и Църковното сказание е дело на същия преводач. Освен това в посочените издания, отново без уговорка, се твърди, че гръцкият прототип, от който е направен преводът, е текст с автор Герман I, Константинополски патриарх /СЛЕР 1992:240; КМЕ 1995:436/.

Проблемът за гръцкия прототип не е решен окончателно. Според А. Горски и К. Невоструев, Е. Георгиев и К. Куев славянският текст е превод от съчинението на св. Герман I (константинополски патриарх 715-730) Γερμανου ἀρχιεπισκοπου Κωνσταντινουπολεως ἱστορία ἐκκλησιαστικη και μυστικη θεωρία /Георгиев 1962:186-

187; Горски, Невоструев 1859:420-421; Куев 1979:247/. Франсис Томсън обаче заявява, че „Сравняването на славянския превод с трите основни гръцки версии, а именно с най-ранната, често приписвана на Кирил Ерусалимски, със средната, приписвана на Василий, и с най-обширната, приписвана на Герман, показва, че славянската е дословен превод на текст от първото семейство на средната гръцка версия ...“ /Томсън 1986:294/.

Тези разногласия, както и неточната информация в посочените енциклопедични издания относно гръцкия прототип на Църковното сказание, провокираха *текстовите сравнения* между:

- славянския текст (Син. N 163 от XII в.) и гръцкия текст на Германовото съчинение в редакция от VIII-X век по препис от Ватиканската библиотека N 790, публикуван от Н. Красноселцев /Красноселцев 1885:323-375/;

- Синодалния препис N 163 и руското издание на Германовия текст, но в редакция от XI век /Писания 1855:355-426/.

Трябва веднага да се отбележи, че между двете гръцки редакции са наблюдават някои разлики: т. напр. гръцкият текст в редакция от VIII-X век се отнася към преписа от XI век като кратка към по-разширена редакция. За основен текст при сравнението се използва кратката редакция от VIII-X век, тъй като тя е много по-близка до славянския текст, а там, където е необходимо, се коментират и фактите от сравнението между славянския текст и разширената редакция от XI век.

За по-голяма оперативност при съпоставянето славянският текст е разделен на 81 тематични фрагмента. Те са относително смислово завършени и самостоятелни и aeon ileac по-нататък сравнението, са се възприемали като такива, защото са разместваны, без това да се отрази на логичността на текста. От друга страна и археографските данни сочат, отделни фрагменти са разпространени на самостоятелно, независимо от цялостния текст /Куев 1981/.

Ето накратко резултатите от сравнението, предложени в най- общ план:

Половината - 42 фрагмента от славянския текст съвпада наистина дословно с гръцкия текст на Герман по редакцията от VIII-X век, като съвпадащите фрагменти не са компактна маса, а са разпръснати и по-голямата част се намира в началото на текста. Почти дословно текстово съвпадение се наблюдава в 10 фрагмента, а в 8 - славянският текст е по-близък до Германовата редакция от XI век, като на места съвпада и дословно с него. Най-интересното е, че в останалата 1/4 - 21 фрагмента *славянският текст няма никакво съответствие и с двете редакции на Германовото съчинение.*

Тези резултати налагат определени корекции в изказаните досега мнения относно гръцкия прототип на Църковното сказание.

В началото на Германовия текст по редакцията от XI век, след първите два фрагмента, които съвпадат изцяло със славянския текст (това са разясненията за функцията на църквата като място на Божието присъствие и за молитва), гръцкия текст следва обширно изложение, изясняващо необходимостта от кръщението, неговото значение и символика. В Църковното сказание тази част липсва. Като се има предвид историческата ситуация и мнозинството неофити (каквото е било българското население тогава), този факт няма на пръв поглед логично обяснение. Възможно е текстът на Църковното сказание да е бил предназначен за хора, които не се нуждаят от такива разяснения, защото се предполага, че те са техни убеждения, тяхно вероую; или, че текстът, от който е преведено Църковното сказание,

не е съдържал такъв голям фрагмент за кръщението; или, че необходимостта от такава информация е била вече удовлетворена - т. е. съществувал е вече подобен текст (например огласителни поучения), които са отговаряли на необходимостта от такова разяснение и затова преводачът го изпуска. Това предположение отчасти подкрепя първото - за монашеското предназначение на славянския вариант. Изказаната възможност за *наличието на огласителни поучения* в този период се подкрепя от опита на А. Ваян /КМЕ 1995:431/ да изтълкува като допълнителна информация за книжовните занимания на епископ Константин една приписка в руски ръкопис от XI-XII век, която съобщава, че катехезите на Кирил Ерусалимски са преведени от „раба божий Константин", а са преписани от „раба Теодор". Това съхранено доказателство за общата работа на епископ Константин и Тудор Доксов подкрепя информацията от известната приписка на Тудор Доксов от 907 г. към преписа на Четирите слова против арианите. В случая обаче за нас тя е по-важна като носител на информацията, че през този период са съществували преведени катехези.

Предположението, че Църковното сказание е предназначено за духовници и монаси има и друго потвърждение. То произтича от обяснението на още една основна разлика между Германовите редакции и славянския текст.

Още А. Горски и К. Невоструев /Горски, Невоструев 1859:420-421/ отбелязват, че преводът на Църковното сказание е направен от текст на св. Герман, но със значителни пропуски, а на места и с допълнения, като уточняват, че на л. 243 об. е прибавено обяснение за иноческите дрехи. Тази добавка е от 7 тематични фрагмента, които, освен че обясняват монашеските дрехи, изясняват смисъла и същността на монашеството (30 - 35 вкл. и $32_а$ фрагменти). По-късно (през 1885 г.) Н. Красносельцев посочва като гръцки прототип за тази част от Църковното сказание Милезиевия текст, който само на места съвпада дословно със славянския текст. Тези 7 фрагмента явно неслучайно са прибавени от средновековния преводач. Вмъкването на такъв обширен текст, засягащ монашеството, както и изключването на пространното изясняване на кръщението, налагат предположението, че преводът на Църковното сказание е бил съобразен и предназначен преди всичко за духовници и монаси. Тези изводи са в сила, ако приемем, че гръцкия прототип на Църковното сказание е Германовият текст.

Ако се съгласим с мнението на тези учени, които смятат, че гръцки прототип се явява Германовият текст, непременно трябва да се направят някои уточнения, наложени от резултатите, получени при съпоставката между двата текста. Факт е, че *славянският текст на Църковното сказание не се покрива изцяло нито с редакцията от VIII-X век, нито с редакцията от XI век*. Резултатите сочат, че вероятно е съществувала друга редакция на Германовия текст, която евентуално е била преведена на старобългарски език, защото в едни части той е дословен превод от редакцията от VIII-X век, а в други - дословно следва редакцията от XI век. Не може да се каже, че преводът е свободен и че посочените разлики са резултат на творчество на преводача, защото там, където текстовете съвпадат, е налице стриктен, дословен превод, със спазване на словореда; а и естеството на текста - обяснение на литургиката - не предполага такава свобода от страна на старобългарския преводач, за когото този текст би трябвало да има почти сакрален статус.

Очевидно въпросът за гръцкия прототип е твърде сложен. Затова е трудно на този етап (при условие, че не разполагаме с други гръцки текстове) да се прави

категорично заключение. Трябва обаче да се отбележи, че славянският текст, там където съвпада с този на Герман, предлага дословен превод, което показва метода на преводача. По тази причина по-вероятно е да е съществувала трета редакция на Германовия текст, или катена, от която е направен преводът. Явно, трудно може да се приеме в случая, че е превеждано свободно. Твърдението, че преводът не е свободен, се потвърждава от други гръцки текстове, които Н. Красноселцев публикува паралелно със славянския текст - там, където според А. Горски и К. Невоструев преводачът е направил допълнения, Н. Красноселцев посочва различни гръцки текстове, които на места са близки или почти дословни, а на други преводът е напълно дословен.

Това налага известна корекция в цялостната представа за Църковното сказание. В случай, че се приеме *тезата за Германовия гръцки прототип*, се оказва, че *Църковното сказание представлява един* ***компилативен труд***, в който по-голямата част от превода е извършен от евентуална трета редакция на Германовия текст за обяснение на литургията, и там, където необходимостта е налагала, са включвани други гръцки текстове, отговарящи на специфичните потребности. Най-вероятно тази компилация е осъществена още на гръцка почва.

За да бъдем обективни и коректни към науката и историческата истина, трябва да се провери и друга хипотеза, изказана от Ф. Томсън /Томсън 1986:289-294/, който посочва за гръцки прототип на Църковното сказание средната редакция на литургичен текст с автор св. Василий Велики[2]. Ф. Томсън изключва каквото и да е творчество от страна на епископ Константин: "*схващането, че Константин Преславски е променил или редактирал гръцкия текст, е напълно погрешно*" / Томсън 1986:294/. Едно такова твърдение сигурно се основава на безспорен факт, каквото е например дословното и цялостно съвпадение между Църковното сказание и посочения от Ф. Томсън гръцки текст.

Тази теза може да се подкрепи с два известни факта:

- на два от 4-те известни пълни преписа - (в Лаврентиевия сборник (Иван Александров сб. от 1348 г.) и в сборник от XVI-XVII век от сбирката на Барсов), се сочи като автор на Сказанието св. Василий Велики (330-379 г.) /Куев 1979:247/, докато в останалите два преписа не е посочено името на автор - т. е. името на Герман никъде не е споменато.

- в епохата, когато е направен преводът (IX в.) св. Василий Велики е бил особено популярен и актуален за българските книжовници (напр. Симеонов изборник 1073 г.).

Тъй като на този етап не разполагаме с конкретния текст, посочен от Ф. Томсън, можем само логически да разсъждаваме: ако приемем твърдението на Томсън, че гръцкият прототип на Църковното сказание е текст на св. Василий Велики, то тогава как ще се обясни, че част от славянския текст дословно съвпада с текста на Герман? *Може да се допусне, че свети патриарх Герман I* (715-730 г.) *е използвал за написването на своя текст отчасти дословно текста на свети Василий Велики - нещо нормално, като се има предвид авторитета на Василий Велики и общоприетата практика на компилативен способ за създаване на текстове, отнасящи се в най-голяма степен до сакралността на християнската религия и обслужващия я ритуал.*

Отговори на някои въпроси, имащи отношение към поставения проблем, можем да получим от разночетенията между четирите славянски преписа на Църковното сказание. В това отношение твърдението на Куйо Куев, че „Разликата

(между Син., Лавр. и Барс. - б.м. Г. С.) е само в някои фонетични, морфологични и лексикални особености, резултат на исторически развой, а не на нов превод." /Куев 1979:247-248/, се налага да бъде коригирано и допълнено, защото от разночетенията личи, че в Лаврентиевия текст има и други разлики, като добавяния и изпускания не само на думи, но и на цели синтагми, някои от които се явяват допълнения по гръцкия текст (в тази част от Германовия текст, която съвпада дословно).

Ще се спра само на няколко показателни примера, които имат отношение към изложението. Най-интересни са две сигнални грешки на преписвача на Синодалния препис, които проличават само при сравнение с гръцкия текст.

В 54-ти фрагмент на Синодалния препис от XII век срещу гръцкото το πνευμα в славянския текст е написано **ДДъ** като явно сиглата **ДДъ** е написана вместо сиглата **ДХъ**, т. е. на мястото на **х** е написано **д**, което само за себе си има смисъл, но в контекста и в сравнение с гръцкия текст се оказва грешка - вместо **дѵхъ** е написано **Давидъ**. Другата грешка е от същия характер. В 67-ми фрагмент срещу гръцкото τον κρατηρα е написано погрешно **гроѳ** вместо **гротѳ**. Отново замяна на една буква, в случая **т** с друга **б**, и отново смисълът на думата е ясен, но в контекста е грешен и не отговаря на гръцкия текст.

Тези грешки в Синодалния препис от XII век са поправени или най-малкото не са допуснати в Лаврентиевия препис от 1348 г. Като се прибави към тези факти и обичайната за XIV век сверка с гръцки текстове (т. нар. Евтимиева реформа), може с основание да се допусне, че Лаврентиевият препис на Църковното сказание е дело на грамотен книжовник, който го е сверявал с гръцки текст. Ако това е така, то *преписвачът съвсем основателно е могъл да добави и името на автора на гръцкия текст - св. Василий Велики*.

Така тук заключаваме, че тезата на Франсис Томсън има по-голямо основание да се приеме, но със сигурност може да се съгласим с нея само при съпоставка на Църковното сказание с упоменатия от него гръцки текст на св. Василий Велики - тема, която ще бъде обект на друго изследване.

БЕЛЕЖКИ

1. Известните досега 4 преписа са: Синодален препис N 163 (Син. 262) от XII в.; Виенски (cod. slav. N 12) от XIV в.; Иван Александров (Лаврентиев) сборник от 1348 г.; Сборник от XVI-XVII в., собственост на Е. В. Барсов (Барс. 1498) - в Москва (ГИМ). В два от тях: в Синодален препис Църковното сказание е поместено след Учителното евангелие; във Виенски препис - преди беседите на Неделното евангелие.

2. Франсис Томсън в тази статия посочва като гръцки прототип за Църковното сказание текст издаден от Брайтман - Brightman, F. The Historia Mystagogica and Other Greek Commentaries on the Byzantine Liturgy. - Journal of Theological Studies, 9, 1908, 251-257, 387-397.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Георгиев 1962 — **Е. Георгиев.** Разцветът на българската лите-ратура в IX-X век.

Горски, Невоструев 1859 — **А. Горский, К. Невоструев.** Описание сла-вянских рукописей Московской синодальной библиотеки. Отд. II, Писания святых отцев. 2. Писания догматическия и духовно-нравеныя. М.

КМЕ 1995 — Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. II (И-О), С.

Красноселцев 1885 — **Н. Красносельцев**. Сведения о некоторых ли-тергических рукописях ватиканской библио-теки. Казань.

Куев 1979 — **К. Куев**. Нови преписи от „Черковното сказа-ние“ на Константин Преславски. - В: Помощни исторически дисциплини. Т. I.

Куев 1981 — **К. Куев**. Иван Александров сборник от 1348 г. С.

Писания 1855 — Святаго отца нашего Германа, патриарха кон-стантинопольского, послядовательное изло-жение церковных служб и обрядов, и тайн-ственное умозрение о значении их. - В: Пи-сания св. отцов и учителей церкви, относя-щихся с истолкованию богослужения. I. Спб.

СЛЕР 1992 — Старобългарска литература - енциклопедичен речник. (състав. Д. Петканова). С.

Томсън 1986 — **Фр. Томсън**. Сравнения на славянски пре-води с некритични издания на гръцки текстове - няколко примера за методологическа греш-ка. - В: *Кирило-Методиевски студии*, кн. 3.